

ILON GÁBOR

Nemzetközileg elismert régész arcélek Vas megyéből

MISKE KÁLMÁN, FETTICH NÁNDOR,
MOZSOLICS AMÁLIA, SZENTLÉLEKY TIHAMÉR,
BÁNDI GÁBOR

Miske Kálmán, báró (1860. november 25. Bodajk – 1943. március 15. Kőszeg). Családja a bárói címet Mária Teréziától kapta. Felesége a kőszegi Chernel családból származó Sarolta. Így a herceg Esterházy és a gróf Zichy familiákkal is kapcsolatba került. Édesapja – Moson vármegye főispánja – unszolására a magyaróvári Mezőgazdasági Akadémián szerzett diplomát, hogy birtokaik igazgatásához (ezeket 1900-ban, édesapja halálát követően eladja) a megfelelő szakismeretekkel rendelkezzen. Ugyanakkor – véleményem szerint – ezzel a képzettségével magyarázható, hogy régészeti tevékenysége során rendkívül nyitott volt a geológia, a talajtan és ezzel összefüggésben a kémia tudományára. Így válik érthetővé és a kőszegi múzeum Helytörténeti Adattárában őrzött dokumentumokkal igazolható a vegyelemzésekre, a geológiai és a talajtani kutatásokra való hajlama. Több nyelven beszélt, írt és olvasott.

Adományai révén a Vasvármegyei Múzeum egyik alapítója. Annak megnyitásától, 1908. október 11-től 1912. márciusáig a múzeum Régiségtárának őre. 1912. március 21-től haláláig első világi igazgatója. E minőségében is a hangsúlyt a régészeti gyűjtemény gyarapítására helyezte. 1912-ben Chernel Istvánnal, gróf Széchenyi Rezsővel és Véggh Gyulával 91 kiállítótól begyűjtött mintegy 2000 tárgyból megrendezte a Vasvármegyei Műtörténeti Kiállítást, amely országos, sőt nemzetközi visszhangot váltott ki. 1922. októberében új szellemben – tanító és ismeretterjesztő céllal – rendezte át a múzeum kiállításait. Ezt a kiállítást Tompa Ferenc – a Pázmány Péter Tudományegyetem Régészeti tanszékének vezetője, a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárának igazgatója – a Miskéről írt nekrológiájában az ország legkorszerűbb kiállításaként aposztrofálta. A Tanácsköztársaság idején végzett műkincs-szocializálási tevékenysége – ami egy megyei műtörténeti monográfia elkészítésével volt összefüggésben és tulajdonképpen az elhagyott műkincsek védelmét szolgálta – miatt felelősségre vonták, majd felmentették a vád alól. Ez a gyanúsítás azonban nagyon megviselte, s ettől kezdve kőszegi lakóhelyére visszavonulva

élt. A vármegyei múzeum igazgatását helyetteseire bízta, később pedig betegsége miatt már nem sűrűn utazott Szombathelyre. Az 1932. májusában – a kőszegi ostrom 400 éves évfordulóján – megnyíló kőszegi Helytörténeti és Szülőföldismereti Múzeum alapítóinak egyike és az Előkészítő Bizottság elnöke.

Legnagyobb tudományos érdeme a Velem község határában található Szent Vid-hegy kutatása, amelyet 1896 és 1929 között folytatott. Első hitelesítő feltárását a szintén műgyűjtő gróf Széchenyi Rezső és a saját költségén Kárpáti Kelemennel, már 1896-ban vezette – eredménytelenül – a nagy, ún. I. kincs elmondás szerinti találási helyén. 1898. júliusában történt az első államsegélyből finanszírozott feltárás, amelyet ismétlen Kárpáti és Miske vezettek. Ezek a központilag támogatott kutatások 1915-ig Miske irányításával történtek. Az első világháború évei és saját magánvagyonának drasztikus csökkenése és egyre előrehaladottabb kora, magas szintű társadalmi kapcsolatainak fokozatos beszűkülése és az újabb, régészettel foglalkozó nemzedékek érthetetlen ellenszenvé nem kis mértékben akadályozták. Mindezek ellenére hol a szombathelyi pénzügyintézetek (1921), hol a megyés püspök (1922) mecénási támogatásának, majd 1923-tól ismét az állami finanszírozásnak köszönhetően folytathatta régészeti kutatásait. E munkába bekapcsolódtak a kor vezető kutatói, pl. az egyetemi tanár, antropológus Török Aurél, a vegyész Wartha Vince és „tanítványa” Tompa Ferenc egyetemi tanár, régész. A hely egyik jelentősége helyzetéből adódott, ugyanis a Gyöngyös völgyében futó (a későbbi római kori, északra vezető, ún. Borostyánkőnek nevezett) út kereskedelmi forgalmát ellenőrizte. Fontos továbbá, hogy földje legalább egy tucat bronz- és egy aranykincset rejtett, amelyek felett bronzöntő iparára és egy társadalmi elit létezésére utaltak.

Feltárásain bizonyosan mérnöki gondossággal és pontossággal tevékenykedett és dokumentálta azokat. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy e kérdéskörrel ő írt értekezést a Kultuszminisztérium szakmódszertani folyóiratába, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1909. évi egyik számában. Szakmánk tragédiája, hogy velemi terepi tevékenységéről csak néhány fényképfelvétel, az 1901. évi ásatási napló részleteit tartalmazó, a kémiai vizsgálatokról készített jelentése, a hun kori sírokról megőrződött, pauszpapírra készített geodéziai felmérés töredéke, a Vasvármegyei Múzeum néhány pénzügyi elszámolása az államsegélyek felhasználásáról, a múzeum foghíjasan fennmaradt éves jelentései, vagy Növedéki naplói, valamint az aranykincssel kapcsolatos töredékes feljegyzései tanúskodnak. Ezek is szétszóródva, több intézményben lappangva őrződtek meg. Miske Kálmánnak – a véleményem szerint – több folyóméterre kiterjedő velemi régészeti dokumentációja és elkészült, valamint torzóban maradt kéziratjai, tárgyraizai és tárgyfotói sajnos máig ismeretlen helyen lappanganak, vagy örökre elvesztek szaktudományunk számára.

Neki, publikáló tevékenységének (1896-os cikkétől kezdve az 1907-ben és 1908-ban megjelenő monográfiáinak stb.) köszönhető, hogy a hely ma jól ismert a bronz- és vaskor nemzetközi kutatói előtt. Többségében idegen nyelven megjelent cikkeiben vázolta a hegy társadalomtörténetét az újkőkortól a korai középkorig. Gróf Almássy György Ázsia-kutatóval Temes megyében az Al-Duna-vidéken (Alsó-

Kubin) is folytatott ásatásokat. Munkásságát a lelkes és jól tájékozott, több nyelven olvasó „amatőrség” jellemezte. Nem egyszer járatlan vagy szinte ismeretlen utakon haladt (pl. bronz vizsgálatok, antimon-bronz és fémipar kérdései) és a tárgyak révén az őskori ipari centrum és a kereskedelem problémáira igyekezett választ találni. Felvetette a Kárpát-medence és a Skandinávia közötti bronzkori kereskedelmi kapcsolatok lehetőségét, amelyet az utóbbi évtizedek nemzetközi kutatása igazolt. Ugyanakkor a hivatásos régészeket is megelőzve igyekezett tisztázni a hazai őskor, különösen a fémkorszakok relatív és abszolút időrendjét. Felállította a hazai bronzkor tipológiáját (1911–12), majd kronológiáját (1916), az egyes leletcsoportokat a vezető lelőhelyekről nevezte el, ahogy ezt ma is alkalmazzuk. Itt olyan külföldi, a XIX. század vezető kutatóinak nyomdokain haladt, mint a svéd Oscar Montelius, vagy a német Paul Reinecke, akikkel rendszeresen levelezett. A kelta kor kronológiájának kialakítására ugyancsak kísérletet tett (1910), ahogy az újkőkor rendszerezésére (1933) is.

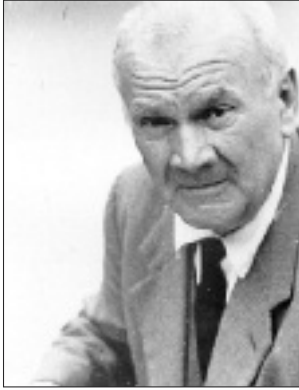
Jelentős volt azon kezdeményezése, hogy a középiskolákban tanítsák a praehistoriát és a kultúrtörténetet. Egy ezzel kapcsolatos tankönyv megírására is vállalkozott. Ez az elképzelése azonban nem valósult meg. Annál inkább – igaz később (1938) – másik felvetése (1920) az „őstörténet egyetemi katedrájának” felállításáról. A tanszék első professzora éppen „tanítványa”, a korábban szombathelyen gyakornokoskodó és a velemi ásatásokon segédkező Tompa Ferenc lett.

A kulturális örökség törvénnyel történő védelmének talán első hazai kezdeményezője akkor, amikor a Trianont követő érckutatások miatt veszélybe kerülő Szent Vid és 3 km-es körzetének „tiltott területté”, mai kifejezéssel élve: védetté nyilvánítását javasolta. Ebben a zónában csak a földművelés folytatódását tette volna lehetővé és a hegy mindennemű kutatását csak a Vasvármegyei Múzeum és az általa engedélyezett személy vagy intézmény végezhetett volna. E gondolata csak az 1960-as években realizálódott, de csak részben, ugyanis a védelem kizárólag a hegyre korlátozódott. Később (1929, 1935) Szombathely területe savariai részének, illetve a római kori emlékek védelmére tett javaslatot a város polgármesterének, amit a testület el is fogadott. Már a század elején (1903) felhívja a figyelmet a vas tárgyak restaurálásának fontosságára, annak módjáról értekezett, a Nemzeti Múzeumot követően (1912) talán az első vidéki restaurátor műhelyt hozta létre.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat és egy ideig Választmányának is tagja. Tanulmányúton járt Olaszországban és rendszeres résztvevője volt az osztrák és a német régészeti és antropológiai kongresszusoknak. A múzeum 1908. évi megnyitása előtt direkt e célból látogatott meg több német múzeumot. Amerikai útjáról csak a családi emlékezet szól. Közben komoly anyagi gondjai voltak, hiszen az első világháború éveiben először velemi magángyűjteményét ajánlotta fel megvásárlásra, majd 1936-ban 400 kötetes szakkönyvtárát is a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének.

2009. márciusában, kőszegi lakóházának homlokzatán e sorok írójának kezdeményezésére a VI. Országos Őskoros Konferencia apropójából, a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága emléktáblát helyezett el.

Fettich Nándor (1900. jan. 7. Acsád – 1971. máj. 17. Budapest). Postamester édesapja – a XVI. század közepéig visszavezethető Rajna-vidéki német eredetű család sarja – nádfedeles házában született. 1916-ig – az 1907–1909 közötti komáromi kitérőt kivéve – élt a megyében. 1910-tól a szombathelyi premontrei gimnázium – nem túl jó – tanulója. Tanárai közül Neogrády Gilbert és Horváth Tibor Antal hatott talán későbbi pályaválasztására, hiszen mindketten a Vasvármegyei Múzeumban is tevé-

kenykedtek. Élete végéig kötődött Acsádhoz, a vasi tájhoz és a régióhoz. Hat hangszeren (zongora, fuvola, hegedű, brácsa, cselló, bőgő) játszott, 1922–23-ban a Zeneakadémia fuvola tanszakának növendéke. Remek rajzkészséggel rendelkezett, amit régészeti és ötvös munkássága kapcsán jól kamatoztatott. Görög, latin, német, francia, olasz és orosz nyelvtudása szakmai tevékenységének kiváló alapot biztosított.

Bölcsészdoktori oklevelét 1922-ben szerezte meg a „Pannoniai fogadalmi táblák” című dolgozatával. 1923 és 1925 között Bécsben, majd Berlinben ösztöndíjas. 1929-től a budapesti egyetemen a régészet magántanára. 1930-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségértára népvándorlás kori gyűjteményét kezelte, majd a Régészeti Tár igazgatója. 1926 második felében és 1935-ben Kijevben és Moszkvában tanulmányúton járt. Nyilván orosz nyelvismeretének köszönhetően 1941. dec. 3. és 1942. jan. 18. között László Gyulával a kijevi múzeum tárgyi emlékeinek szakszerű csomagolását és mentését irányítja. Ezt az 1945-ben Budapestre bevonuló csapatmozgások közben a moszkvai rádió meg is köszönte. Ezért is vette át – Hóman Bálint utasítására – 1945 januárjában a Magyar Nemzeti Múzeum irányítását, amelyet lemondásáig, ápr. 15-ig látott el. Neki köszönhető, hogy a múzeum gyűjteménye nem szenvedett nagyobb károsodást. Ennek ellenére 1945-ben, majd visszahelyezése után 1949-ben is nyugdíjazták. Ezzel tudományos karrierje – 1938–1950 az MTA levelező tagja – végérvényesen törést szenvedett, 1961-ben a kandidátusi fokozat megadása iránti kérelmét – szegyszemre – elutasították. Több évig fizikai munkát végzett, illetve állástalan volt. Közben megszerezte az ötvös mesteri végzettséget, ezáltal tartva el családját. E mesterségnek köszönhetően állami megrendeléseket is kapott. Közben természetesen szakirodalmat olvasott és írt. A szakma nem feledte el és segített rajta, így 1959–60-ban és 1964–65-ben az MTA Régészeti Kutató Csoportjának, közben a veszprémi Bakonyi Múzeumnak volt a munkatársa.

Ilyen előzmények után érthető, hogy csak az anyaggyűjtésig, esetleg egy-egy fejezet megírásáig jutott több monográfiájának kézírata. Ilyen volt az ún. Nagy Károly-kardról, vagy a Köttlach kultúráról (a Keleti-Alpok VIII–IX. századi régészeti kultúrája, amelyet ő különített el) szóló. Az 1930-as évek végén felmerült benne egy „A népvándorlás kor archaeológiájának kézikönyve”, amelyet társszerzők-

kel írt volna meg, Sajnálatos módon e terve sem valósult meg, igaz, ilyet máig a hazai régészettudomány sem produkált.

A népvándorlás kor, a sztyeppei népek nemzetközileg elismert kutatója volt. Így foglalkozott és alapvető monográfiákat írt a szkíták, a hunok, az avarok és a magyarok régészeti-történeti emlékeiről, amelyek általában bilingvis formában kerültek kiadásra. A Nemzeti Múzeum *Archaeologia Hungarica* és a *Folia Archaeologica* című kétnyelvű sorozatainak megindítója és szerkesztője 1926-tól, illetve 1939-től 1944-ig. Ezek máig létező, nemzetközi elismertséggel megjelenő periodikáink.

Berlinben, Bécsben, Isztambulban, Prágában, Madridban, Moszkvában és Varsóban egyetemeken és nemzetközi konferenciákon tartott előadásokat. 1932-ben a német Régészeti Intézet, 1933-ban a helsinki Finn Társaság választotta tagjai sorába. 1970-ben megkapta a Finn Oroszlán Lovagrend első fokozatát.

Vas megyei tevékenységéről külön meg kell emlékezni, hiszen szombathelyi kötődése magyarázza, hogy a római kor kutatójaként indult. Fent már említett doktori disszertációjának (1921) témáját a Vasvármegyei Múzeum fogadalmi táblái ihlették. Savaria nevének eredetével (1921) és topográfiájával (1922, 1931), amfiteatrumával (1922), valamint a terrakotta szobrocskák együttesével foglalkozott. Az amfiteatrum közelében előkerült Nemesis-oltár kapcsán helyesen ide lokalizálta a császárkultusz területét. 1923-tól a vasasszonyfai avar kori temető feltárásában – Horváth Tibor Antal, Miske Kálmán, Tompa Ferenc társaságában – részt vett. Ez – a nagy formátumú római koros kutató, később egyetemi tanszékvezető, Alföldi András 1918-ra datálható indulásán túl – közrejátszhatott abban, hogy érdeklődése véglegesen a népvándorlás kor irányába fordult. Valamikor 1927 előtt tanulmányozhatta és le is rajzolta a bozsoki hun kori aranycsatát, amely 1874-ben került elő és 1927 óta a baltimore-i Walters Art Gallery (USA) tulajdona. Kezébe volt és vizsgálta a velemi IX. századi ezüsttel tausirozott szíjvégét, hiszen egyik munkájában (1935) hivatkozza is azt. Nyugdíjazása és félreállítása után szívesen foglalkozott a művészettörténet kérdéseivel, s ezen belül az Árpád-kori templomok – feltételezhetően ősi eredetű – szimbolikájával. Így rendszeresen járt Jákon, Magyarszecsődön. A másik elmélyültséggel kutatott területe a néprajztudomány volt, amelyen belül különösen a regélés, az imádságok és a szimbólumok kérdései izgatták. 1957-től kezdte meg ezekkel kapcsolatos gyűjtőútjait. E tudományterületeken történt vizsgálódásai azonban erőteljesen kötődtek a népvándorlás kor kutatásához.

Halálának 30. évfordulóján emlékkonferenciát tartottunk a Savaria Múzeumban, illetve ugyanott kiállítást nyitottunk személyes emlékeiből, ötvös remekeiből és rajzaiból. Közben az acsádi általános iskola homlokzatán – mivel szülőházát már elbontották – emléktáblát is avattunk. A konferencia anyagát a Vasi Szemle 2001. évi 4. számában tettük közzé.

Mozsolics Amália (1910. jan. 13. Vasvár – 1997. okt. 21. Szombathely). A nemzetközi hírű ősrégész vasvári polgári családból származott. Édesapja jogász. Az alapiskolák elvégzése után a bécsi tudományegyetemen 1935. december 13-án védte meg

régészeti doktori disszertációját. Ez két szempontból is különleges a hazai régészet tudománytörténetében, mert 1. az első magyar *nőként* szerzett régész diplomát, és 2. *külföldön* Oswald Menghin tanítványa volt. Menghin az 1929. évi bécsi őstörténeti találkozó szervezőjeként részt vett a Tompa Ferenc által megszervezett szeptember 5-i velemi kiránduláson. A kirándulás előtti napokban végzett feltáráson találták meg az aranykincset. (Lásd erről előbb Miske Kálmánnál, de később Bándi Gábornál is.)

A Magyar Nemzeti Múzeum 1939-től alkalmazta díjtalan gyakornokként. Néhány hónap múlva, 1940. április 15-én a Vasvármegyei Kultúregyesület Múzeumának Régiségtára (a Savaria Múzeum jogelődje) őrének nevezték ki. Erre talán Vas megyei származása és Miske Kálmánnal meglévő kapcsolata lehet a magyarázat. A választás továbbá azért is eshetett rá, mert 1937-ben a Dunántúli Szemlében publikálta

első komoly tanulmányát „A dunántúli bronzkor kialakulása” címmel, amely későbbi több évtizedes munkássága programadó cikkeként is felfogható. 1941-ben a második velemi bronz kincsleletet közölte. A sort Miske halálakor irodalmi bibliográfiájával folytatta (1943). 1943-ban erős, a szülőföldhöz tartozását, vasvári kötődését jelző néprajzi publikációja is megjelent a „Mosdatás a vasvári búcsún” címmel. A szombathelyi múzeumban töltött egy év alatt újrarendezte az őskori régészeti gyűjteményt és új, a Nemzeti Múzeumban alkalmazott szisztéma szerint leltárkönyvet nyitott, megkezdte az őskori gyűjtemény nyilvántartásba vételét. Információkat gyűjtött a velemi aranykincsről, amelynek kézírata 1944. februárjában már nagyjából készen volt. 1941. május 31-ig munkálkodott Szombathelyen. Ezután a II. bécsi döntéssel visszakerülő Kolozsvárra, az Erdélyi Nemzeti Múzeumba irányították, ahol 1944-ig kamatoztathatta szombathelyi tapasztalatait. Erdély visszacsatolását követően, 1945-től 1973-ban történt nyugdíjazásáig ismét a Magyar Nemzeti Múzeum alkalmazottja. Tudományos főmunkatárs, az Őskori Gyűjtemény vezetője. Közben, 1958-tól kandidátus, majd 1967-től a régészeti tudományok akadémiai doktora. Nyugdíjas éveit is rendületlen aktivitással dolgozott, amit két új monográfia megjelenése (1985, 2000) is bizonyít.

Régészeti szakmai munkásságának gerincét a Kárpát-medencei bronzkor időrendjének bronzokra alapozott kidolgozása jelentette, amelyet a németországi és itáliai terület kronológiájával igyekezett párhuzamosítani. Az 1960–70-es években a fémvizsgálatokra, a bronzkor súlyegységeinek tanulmányozására ugyancsak nagy hangsúlyt helyezett. Ezen alapkérdések problémáinak tisztázására szentelte élete négy és fél évtizedét. Eredményeit a korszak kutatóinak nemzetközi közössége nagyra becsüli, könyveit ma is bibliaként forgatjuk, még ha többen vitatják is megállapításait.

Tevékenységének főbb csomópontjai az alábbiak. A bronzkor kialakulásával kapcsolatos programadó írását már fent említettem. 1940-ben és 1945-ben a vučedoli, 1942-ben a kisapostagi kultúra kérdéseit boncolgatja. Az utóbbival monografikus formában foglalkozott. A bronzkor időrendjének kérdéseit taglaló könyvét 1943-ban Kolozsvárott jelentette meg. A problémákat tisztázandó nagyléptékű ásatást vezet az akkor már nemzetközi hírű Tószeg–Laposhalmon. Ezzel kapcsolatos megállapításait 1952-ben hozza nyilvánosságra. Később Dunapentele/Dunaújváros–Kosziderpadlás, majd Süttön és Nagykállon vezet feltárást. A bronzkori „nagyvándorlás” a középső és késő bronzkor határán, valamint a halomsíros kultúra kárpát-medencei megjelenésének felismerése és leírása (1957) már őstörténelmi megközelítést jelez. Munkásságának ez egyik kiemelkedő és kivételes pillanata; egy történelmi esemény bizonyítása és megjelenítése régészeti tárgyi emlékekkel. Eközben különíti, és nevezi el a késő bronzkor egyik új kulturális egységét Kelet-Magyarországon, a Gáva kultúrát. Nagyjából ettől a munkától és évtől kutatói életpályájának új, második nagy szakasza veszi kezdetét. Megkezdí a Kárpát-medence közép és késő bronzkora bronz- és aranyleleteinek monografikus feldolgozását. A múzeumokat járja, a leletek lehető legteljesebb körét eredetiben tanulmányozza, sokszor évszázadra visszatekintő nyomozást végez, hogy tisztázza a tárgyak együvé tartozását, előkerülési körülményeiket. Eredményeit négy igen vastkos és súlyos kötetben (1967, 1973, 1985, 2000) tette közzé. Közben természetesen mindenütt rendezte az általa vizsgált tárgyakat, segítséget nyújt, tanácsokat ad. Halála előtt néhány évvel a munkásságában logikusan következő, kéziratban már kész negyedik monográfiáját egy külföldi szaktekintély gépkocsijával együtt Budapesten eltulajdonították. Így a németországi megjelentetésre csak évekkel később (2000) kerülhetett sor. Ez az esemény életkedvét megtörte, fizikai állapota ettől kezdve folyamatosan romlott. Élete utolsó éveit a család régi jó barátjának számító, vasvári eredetű Rásó család szombathelyi lakásában töltötte, akik szerető gondoskodással vették körül. Nem sokkal halála előtt kapta kézhez a születésének 85. évfordulójára szerkesztett, nemzetközi szerzőgárda által írt „Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken...” (Budapest, 1996) című kötetet.

Személyiségét és munkásságát nemzetközi nagyrabecsülés övezte. Az őskori konferenciákat szervező Consil Permanent aktív tagja, a firenzei, a jugoszláv és a német régészeti társaságok tagja. A Rómer Flóris Emlékérem, a Széchenyi Emlékérem és az Akadémiai díj birtokosa. Mindezek ellenére Mozsolics Amália soha nem tanított az ELTE Régészeti tanszékén. Nemzedékek bronzkorral foglalkozó őstörténelmes és régész hallgatói jártak azonban rendszeresen, nyugdíjazása után is „magán” tanszékére, a budapesti Victor Hugó u. 43. alatt található lakására.

Szentlélek Tihamér 1911. augusztus 11-én született Nagyváradon és 2007. augusztus 18-án hunyt el Budapesten. 1937–40 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen jogot és ezzel párhuzamosan régészetet tanult. A szovjet hadifogságot követően – ahol a geodézia alapjait elsajátította – 1951-ben az ELTE-n ókori

és középkori régészetből szerzett diplomát. 1951-ben a fenékpusztai ásatáson, 1951–54 között az aquincumi helytartói palota feltárásánál dolgozott. 1953-tól a kecskeméti múzeum, 1955-től a veszprémi múzeum igazgatója lett, de régészként hozzá tartozott Vas és Zala megye is. Így került Szombathelyre, amikor 1955-ben

egy vasáru raktár építése során előkerült Savaria Isis-szentélye, amit 1961-ig ásatott. Közben 1955–60 között a balatonörvényesi római kori villa feltárását vezette. A Tihanyi Múzeumban 1960-ban új, nagy sikerű helytörténeti kiállítást rendezett, ahol a balatonörvényesi villa mozaikpadlóját is bemutatta.

1961–1972 között a Savaria Múzeum igazgatója, egyúttal 1963-tól a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága megyei múzeumigazgatója volt. A modern Savaria-kutatás megalapozója és megindítója, amelyben a geodéziai felmérésnek nagy fontosságot tulajdonított. Ezért alkalmazott az országban elsőként (1972) Derdák Ferenc személyében geodétát, aki máig a múzeum munkatársa. Magyarországon az 1963-ban átadott Iseum esetében tettek kísérletet először egy római kori épület homlokzatának, illetve egy szentély teljes tömegrekonstrukciójára. Ez az építmény jó hátteret biztosított a kultúrpolitikai indíttatásra előadott Varázsfuvolához. Másik nagy felületű, de már tervátása a Püspökkertben, azaz a Romkertben folyt 1979-től Buócz Teréziával közösen, ahol az ott előkerült emlékek színvonalas bemutatására 1970-től törekedett. Sajnálatos, hogy a terület – az 1990-es évek végén történt kismértékű (kiállítási egységek, szabadtéri feliratok) megújítása ellenére – mára ismételtelen lepusztult. A vasi kismúzeumok pl. Jánosháza, Sárvár megalapítója.

1969-ben létrehozta a múzeum Régészeti Adattárát és 1970-ben elkészítette a megye régészeti topográfiájának tervezetét. Sajnálatos módon ennek máig egyetlen kötete sem valósult meg. Elindította a Savariát, a Vas Megyei Múzeumok Értesítőjét. 1967-ben egyik kezdeményezője volt a szintén máig létező Savaria Nyári Egyetem megrendezésének és annak rendszeres előadója is volt. Évtizedeken át oktatott a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Rajz tanszékén, ő vezetve be a hallgatókat az ókori építészet, művészet és élet rejtelseibe. 1961-től 8 éven keresztül a TIT Vas megyei elnöke is volt. A TIT keretében több száz előadást tartott a művészettörténet, ókortörténet, Savaria-kutatások témaköreiben, valamint az egyiptomi, hellénisztikus és római kori művészetekről. Azaz az ismeretterjesztés, a régészet népszerűsítése – elődeihez és utódaihoz hasonlóan – értelemszerűen tevékenységének lényeges részét képezte.

1973–1984 között, nyugdíjazásáig a Szépművészeti Múzeum főigazgató helyettese volt.

A 2001-ben újrakezdett iseumi ásatásokat feszült izgalommal követte, szinte újraélte a korábban általa vezetett ásatásokat, ugyanakkor az új leletek fényében fia-

tal munkatársainkkal továbbgondolta az újraértelmezés lehetőségét. 2002 végén még nagy feltárulkozással idézte fel addigi életútját – hadifogságát, pályakezdését, nehéz választását Veszprém és Szombathely között – iseumi munkájában utódjának, Sosztarics Ottónak, egy szombathelyi pódiumbeszélgetésen.

Valahányszor – a Szépművészeti Múzeumból vagy nyugdíjasként érkezve – belépett a Savaria Múzeumba, egy hölgykoszorú fogadta és zsongta körül. „Lányai”: Károlyi Mária ös-, Medgyes Magdolna római és P. Hajmási Erika középkoros régészek, akik az ő példája nyomán lettek a Savaria Múzeum Régészeti osztályának munkatársai, ma már nyugdíjasok.

A hazai régészet „céhes kézműves” korszakának egyik utolsó alakja volt. Munkáinak eredményeit számos hazai és külföldi folyóiratban tette közzé. Nemcsak itthon, de külföldön is számos előadást tartott. Például a bécsi, az alexandriai, a kairói állami és kopt egyetemen, valamint a római és a kairói Magyar Kulturális Intézetben, továbbá Bagdadban, Berlinben, Damaszkuszban, Halléban és Szófiában. Nemzetközileg ma is számon tartott szombathelyi jelentőségét csak az alábbi esettel igazolnám. James Stevens Curl prof. emeritus of Architectural History and Senior Research Fellow School of Architecture tanárának az USA-ban és Kanadában 2005-ben megjelent „The Egyptian Revival: Ancient Egypt as the Inspiration for Design Motifs in the West” című könyvében is hivatkozva Szentléleky Tihamér 1965-ben megjelent Iseum-tanulmányát, illetve az ugyanezen évben a Savaria értesítőben megjelent Iseumot tárgyaló tanulmányát.

Nem véletlenül került sor tehát – európai uniós forrásból – az Iseum 2008-tól induló megújítására, az új komplexum 2010. szeptember 1-i átadására, majd 2013. március 5-én az „Isis savariai otthona” című állandó kiállítás megnyitására.

Munkásságát Bugát Pál-, Pasteiner- és Kuzsinszky-emlékéremmel ismerték el. A Tihanyi Múzeum Kiállításának megrendezéséért a Munka Érdemrend bronz, a savariai Iseum feltárási és helyreállítási munkálataiért a Munka Érdemrend ezüst, majd egész szombathelyi tevékenységéért a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta. 2004-ben a Pulszky Társaság–Magyar Múzeumi Egyesület alapító tagjának életművéért a Pulszky Ferenc-díjat adományozta.

Bándi Gábor (1939. aug. 17. Budapest – 1988. júl. 26. Budapest). Értelmiségi családban született, majd Kalocsán nőtt fel, ahol 1945–1957 között iskoláit végezte. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán Banner János, Bóna István és Kalicz Nándor tanítványaként ősrégészetet és történelmet tanult. Régész diplomáját „A nyergesújfalu téglagyári kora bronzkori telep és a tokodi csoport néhány kérdése” című szakdolgozatával (1962) szerezte meg. Ugyanitt 1963-ban doktorált.

1962 nyarától 1973 tavaszáig a pécsi Janus Pannonius Múzeum munkatársa. 1970-től Régészeti Osztályának vezetője. Tudományos tevékenysége első szakasza ide, és a Dél-Dunántúl bronzkorának témaköréhez kapcsolódott. Évek során feltárta a pécs–nagyárpádi kora bronzkori települést. Ez egyedülálló teljesítmény volt akkor a Kárpát-medence régészetében. Ekkor végzett földvárkutatásai közül talán a

legfontosabb a lovasberényi (Fejér m.) Mihályváron zajlott, ahol máig az egyetlen hazai középső bronzkori fémműves műhelyt tárták fel Petres Évával. A dél-dunántúli kora és középső bronzkor nemzetközileg is elismert kutatója lett, a mészbetétes kerámia kultúrája kialakulása, elterjedése és kapcsolatai vonatkozásában pedig alap-

vető feldolgozásokat írt. Kovács Tiborral a kutatást előrevivő tanulmányokat publikáltak a szeremlei kultúráról. Petres Évával és Kovács Tiborral a bronzkori földvárak kutatásával foglalkozó kutatócsoportot alkottak, amely Vas megyei éve alatt tovább működött. A nagyközönség számára készített „Baranya megye története az őskortól az Árpád-korig” című monográfia egyik szerzője és szerkesztője.

Érdeklődése azonban már pécsi osztályvezetőként is egyre inkább a muzeológia teljességére, a szervezés és az irányítás kérdéseire irányult.

1973. febr. 1-től pályázattal töltötte be a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága igazgatói posztját és attól kezdve vezette annak Régészeti Osztályát is. Munkásságának második szakasza tehát Vas megyéhez kötődött. Itt elsősorban a réz- és a kora bronzkor kérdéseivel foglalkozott, de tovább kutatta a középső bronzkor időszakát is. A késő bronzkor néhány vonatkozását csak érintette, miközben nemzetközi konferenciák aktív előadója és résztvevője volt. Tervátsátásokat (Iseum, Karakó, Sé, Velem) kezdeményezett. 1980-tól megkezdette a megye régészeti légifotóztatását, 1981-től – nyilván elővéve Szentlélek korábbi tervét – a régészeti topográfia előkészítését szorgalmazta, amelyben vezető szerepet szánt a már ilyen tapasztalatokkal rendelkező Bakay Kornélnak, korábban az egyetemen évfolyamtársának. Mindezek mellett figyelemre méltó tudományszervező tevékenységet folytatott nem csak megyei, de országos és nemzetközi szempontból is. Utóbbi következménye lett a velemi magyar–francia, elsősorban a kelta kort megcélzó kutatás. Az általa, hazai kutatók számára indított, majd nemzetközivé bővülő „Velemi beszélgetések” című tudományos konferencia-sorozatot szervezte, és az ott elhangzó előadásokat (1977, 1982) megjelentette.

1973–1974-ben megindította a régészeti gyűjtemény raktári és nyilvántartási szintű, korszakonkénti szétválasztását és a vasi kisgyűjtemények (pl. Jánosháza, Sárvár, Vasvár) revízióját és Szombathelyre koncentráltását. Fontosnak tartotta a muzeológia eredményeinek népszerűsítését. Ezért kinevezésekor azonnal megszervezte a Nevelési és Propaganda Osztályt. E tevékenysége egyik megjelenési formája volt hazánk első, a velemi Szent Viden építeni kezdett Régészeti Parkja, amelyből csupán néhány épületrekonstrukció készült el, majd távozását követően néhány év alatt elpusztult.

A megyei szervezet 1976-ban megfogalmazott profil feladata volt még az Alpokalja természeti képének kutatása és 1983-tól a huszárgyűjtemény kialakítása Sárváron. Vezetése idején egymás után nyíltak a megye új múzeumi kiállítóhelyei és

múzeumai, 1977: szalafői és a cáki népi műemlékek, Ság hegyi Múzeum, 1978: a műemléki rekonstrukciót követően a sárvári Nadasdy Ferenc Múzeum új állandó kiállítása, 1979: a kőszegi Patikamúzeum megalakulása, 1981: a körmenyi Rába Helytörténeti Múzeum, 1982: az Országos Múzeumi és Műemléki Hónap nyitása a Savaria Múzeum új állandó kiállításával, 1983: a szentgotthárdi Helytörténeti és Nemzetiségi Múzeum.

Első vasi esztendejében megalakította a Savaria Múzeum Képző- és Iparművészeti Gyűjteménycsoportját. Igazgatósága idején, 1974-ben itt rendeződik a III. Fal- és Tértextil Biennálé, 1975-ben elindult a Velemi Textilművészeti Alkotóműhely. Megteremtette a helyi és nemzetközi képzőművészeti kiállítások feltételeit, ezek katalógusait két nyelven kiadatta. A megye, s benne a múzeumi szervezet a világon ismert és elismert helyé lett. Logikus út vezetett tehát a Szombathelyi Képtár 1985. évi megnyitásához. A képzőművészet mellett a nyugatra nyitás másik fontos momentumaként a burgenlandi magyarokkal kapcsolatos publikációkat is elindította Gaál Károly bécsi tanszékvezető professzor „Kire marad a kisködmön?” című kötetének a kiadásával.

Szerkesztette a Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője című periodikát, amely igazgatósága alatt rendszeresen (5-6.–17-18.) megjelent. Kovács Tiborral közösen szerkesztette (1980-tól) a „Múzeumi Közlemények”-et, a Minisztérium Múzeumi Osztálya periodikáját, amely a múzeumpedagógia első számú fórumává vált. Ebben írta (1984) azt a programadó tanulmányt „A magyar múzeumi hálózat fenntartási és irányítási problémái” címmel, amelynek nem kis szerepe lehetett Vas megyéből történt menesztésében.

Tevékenysége egy a korát megelőző és meghaladó menedzser-igazgatót jelenít meg. Mindezek a rendkívül kedvező és előremutató folyamatok 1985. évi szeptember 30-i méltánytalan eltávolításával azonban máig ható törést okoztak a megye múzeumügyében. Az 1985-ös év szombathelyi történései valószínűleg nem kis szerepet játszottak tragikusan korai (49 éves volt!) halálában is.

1985 októberétől a Művelődési Minisztérium Központi Múzeumigazgatóságának igazgatóhelyettese, s e minőségében feladata az ország új állandó kiállításainak elméleti és gyakorlati létrehozása. 1988. május 1-től a Minisztérium Múzeumi Osztályának vezetője. E minőségeiben a múzeumi számítástechnika egyik első támogatója.

Igazgatói, muzeológusi és régészeti teljesítménye és tevékenysége elismeréseként a szakma 1978-tól a Régészeti Albizottság és az Országos Múzeumi Tanács tagjává választotta. A Kuzsinszky (1982) és a Móra Ferenc Emlékérem (1983) kitüntetéssel. A Vas megyéért díjat 1999. március 15-én posztumusz vehette át özvegye.

Összegzésként nyugodt lelkiismerettel leszögezhetem: e jelentős személyiségekre büszkék lehetnek, nem csak a megyében dolgozó régészek, de a szakmuzeológusok is, valamint más tudományágak képviselői és az érdeklődő nagyközönség. Mert Miske Kálmán nem csak igazgatóként bábáskodott színvonalasan mindenfajta múzeumi szakág felett, de velemi munkásságának köszönhetően a XX. század

első évtizedében az európai ősrégészet fősodrába emelte a Vasvármegyei Múzeumot. Tevékenységének méltó folytatója volt Mozsolics Amália, aki nemzetközi hírnevét – és a megye híréét – éppen a helyi, „mestere” által feltárt velemi aranykincs baseli közlésével (1950) alapozta meg és – többek között – négy idegen nyelvű monográfiával tette mellőzhetetlenné az európai kutatásban a magyar bronzkor-kutatást. Fettich Nándor, bár római korosként indult, de a népvándorlás kor kutatójaként az akadémia levelezőtagságáig vitte. Ezzel – ilyen nézőpontból – a most bemutatott tudósok között a legmagasabb rangot érte el. Ugyanakkor a hazai népvándorlás kor kutatása nemzetközi elismertségének első letéteményese volt. Méltatója, László Gyula a hazai régészet legnagyobbjai között jelölte ki a helyét. Szentlélek Tihamér nem csak a Savaria Múzeum máig létező évkönyvét alapította meg és szerkesztette éveken át, de a Képtár létrehozásában is oroszlánrészt vállalt. Nem mellékes tény, hogy a Savaria-kutatást – benne az Iseumra és a Járdányi-Paulovics István Romkertre koncentrált munkásságával – emelte nemzetközileg is elismert szintre. Bándi Gábor, folytatva elődje – Szentlélek Tihamér – munkásságát, új és nagyobb megyei múzeumi struktúrát alakított ki. A budapesti egyetemmel együttműködve újraindította a velemi régészeti kutatást, amely halálát követően magyar-francia feltárásként 1993-ig tartott. A Tudományos Akadémia Régészeti Intézetével karöltve a séi ásátásokat menedzselte. 32 évig álló (2014-ben lebontott) olyan állandó kiállítás létrejöttét irányította és maga is alakította a Savaria Múzeum emeletén, amelyet évtizedeken át látogattak a nyugati egyetemek tanárai és diákjai rendszeres tanulmányi kirándulásaikon.

Elmondható tehát, hogy a jelenleg a megyében tevékenykedő, vagy innen induló (itt született, avagy régészettechnikusként itt tanult), ma régésztként dolgozó, a 30-as éveikben járó kollégáim nagyszerű emberi és szakmai példaképeket követhetnek. Különösen fontos tehát e szakmai nagyságokra Rómer Flóris születésének bicentenáriumán emlékeznünk, hiszen az általa megkezdett sort Ők folytatták, akiktől a stafétabotot mi vettük át és kell felelősen átadnunk az utánunk jövőknek.

IRODALOM

A témához általában

Fettich Nándor emlékezete. *Vasi Szemle*, 55/4: 2001.

ILON Gábor (2009): A régészettudomány múltja, jelene és lehetséges jövője. Számvetés a centenáriumi jegyében. *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 32/2: 37–111.

KISS Gábor–MAYER László (1991): A szombathelyi régiséggtár őrei (1872–1942). *Vasi Szemle*, 45/3: 403–423.

Miske Kálmán fő művei, illetve a róla szóló írások

A Velem szt. vidi őstelep. I. A harácsolt leletek leírása. Wien, 1907. (németül 1908.); Die Bedeutung Velem St. Veits als prähistorische Gusstätte mit Berücksichtigung der Antimon-Bronzefrage. *Archiv für Anthropologie*, 2. 1904: 124–138; Die LaTène III.-Stufe in Velem St.

Veit. *Archiv für Anthropologie*, 3. 1905: 181–190; Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit. *Archiv für Anthropologie*, 15. 1916: 253–269; Bergbau, Verhütung und Metallbearbeitungswerkzeuge aus Velem St. Veit (Westungarn). *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, 16. 1929: 81–94.

PÁVEL Ágoston (1943): Báró Miske Kálmán. *Dunántúli Szemle*, 10: 157–158; TOMPA Ferenc (1943): Báró Miske Kálmán. *Dunántúli Szemle*, 10: 257–261; MOZSOLICS Amália (1943): Báró Miske Kálmán irodalmi munkássága. *Dunántúli Szemle*, 10: 262–263.; KÁROLYI Mária (1990): Miske Kálmán 1860–1943. *Vasi Szemle*, 44: 389–407.; VÁGUSZ Anina (2010): Magyarcsesztvei báró Miske Kálmán (1860–1943) élete és tudományos tevékenysége. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 33: 57–67.

Mozsolics Amália fő művei, illetve a róla szóló írások

A kisapostagi kora bronzkori urnatemető. Budapest, 1942.; *A magyarországi bronzkor kronológiájáról*. Kolozsvár, 1943.; *Der Goldfund von Velem-Szentvid*. Basel, 1950.; Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung. *Acta ArchHung* 8. 1957: 119–156.; *Bronzefunde des Karpatenbeckens*. Budapest, 1967.; *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*. Budapest, 1973.; *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Budapest, 1985.; *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló*. Kiel, 2000.

ILON Gábor (1998): In memoriam Amália Mozsolics (1910–1997). *Savaria Pars Archaeologica*, 23/3: 7–9.; ILON Gábor – KOVÁCS Tibor (2002): Mozsolics Amália. In: Bodó Sándor–Viga Gyula (Főszerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest, 630–631.

Fettich Nándor fő művei, illetve a róla szóló írások

Az avar kori műipar. Budapest, 1926.; *A zöldhalompusztai szkíta lelet*. Budapest, 1928.; Rhé Gyulával: *Jutas und Öskü*. Zwei Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. Prag, 1931.; Bestand der skythischen Altertümer Ungarn. In: Rostovzeff, M. (Red.): *Skythen und der Bosphorus*. Berlin, 1931. 494–529.; *A honfoglaló magyarság művészete*. Budapest, 1935.; *A honfoglaló magyarság fémművészete I-II*. Budapest, 1935–1937.; *A szilágysomlyói második kincs*. Budapest, 1938.; *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművéség történetéhez*. Budapest, 1951. (németül is); *A Szeged–nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet*. Budapest, 1953. (franciául is); *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót–Basaharc*. Budapest, 1965.; Újabb adatok az őskori kocsihoz a Kárpát-medencében. *Ethnographia* 80. 1969: 30–72.; V. Budinsky-Kričkaval: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*. Bratislava, 1973.; *A kievi magyar fémművészegről*. Buenos Aires, 1974.; Szombathely római neve. *Hír* 1921. 139. szám 3.; Római utcák Szombathely területén. *Hír* 1922. 83. szám 3.; Adalékok Savaria amphiteatrúmához. *Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve*, 1. 1920–22: 58–64.; Colonia Claudia Savaria. Szombathely a római uralom alatt. *Vasi Szemle*, 1939: 113–131.

LÁSZLÓ Gyula (1972): Fettich Nándor (1900–1971). *Acta ArchHung* 24: 299–304.; KELBERT Krisztina (2005): Fettich Nándor régész Vas megyei gyökerei. *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 29: 217–231.; BÁNDI Gáborné (2002): Fettich Nándor. In: Bodó Sándor–Viga Gyula (Főszerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest, 272–274.

Szentlélek Tihamér fontosabb művei, illetve a róla szóló írások

Die Sarmaten. In: B. Thomas Edit (Red.): *Archäologische Funde in Ungarn*. Budapest, 1956. 267–281.; Das Iseum von Szombathely. In: *Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt II*.

Berlin, 1965. 381–388.; Savaria emlékei Szombathely mai városképében. *Műemlékvédelem*, 1968/1: 9–14.; *Ancient Lamps*. Budapest, 1969.; Mócsy Andrással közösen szerkesztett: *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*. Budapest, 1971.; Das Isis-Heiligtum von Savaria und die Isis-Noreia-Heiligtümer in Noricum. *Schild von Steier*, 1978-79: 179–188.; Restaurálási kérdések a régészeti romterületek helyreállítása során. *Múzeumi Műtárgyvédelem*, 10. 1982: 215–220.; Buócz Teréziával, P. Hajmási Erikával és Vladár Ágnessel: Der István Járdányi Paulovics-Ruinengarten in Savaria (Szombathely). *Carnuntum Jahrbuch*, 1992: 9–47. KABA Melinda (1989): Szentlélek Tihamér 70 éves. *Archaeologiai Értesítő*, 116: 128–129.; PÓCZY Klára (2001): Ünnepejük Szentlélek Tihamért. *Savaria Pars Archaeologica*, 25/3: 9–12.; VISY Zsolt (2008): Emlékbeszéd Szentlélek Tihamér (1919–2007) hamvai fölött. *Archaeologiai Értesítő*, 133: 320–321.

Bándi Gábor fő művei, illetve a róla szóló írások

Ebergöci kora vaskori kincslet. *Archaeologiai Értesítő*, 89. 1962: 77–83.; Középső bronzkori lószerszám-szíjelosztó csontlemezek kérdése a Kárpát-medencében. *Archaeologiai Értesítő*, 90. 1963: 46–60.; A dunántúli mészbetétes edények népe kelet-magyarországi kapcsolatai. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 13. 1968: 63–73.; Kovács Tiborral: Die Historischen Beziehungen der Bronzezeitlichen Szeremle-Gruppe. *Acta ArchHung* 22. 1970: 25–39.; Über den Ursprung und die historischen Beziehungen der Tonstempel der bronzezeitlichen Gruppen - Madarovce und Polada. *Preistoria Alpina*, 10. 1974: 237–252.; F. Petres Évával és Maráz Borbálával: Baranya megye az őskorban. In: Bándi G. (Szerk.): *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Pécs, 1979.; Spätbronzezeitliche Befestigte Höhensiedlungen in Westungarn. In: *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*. Berlin-Nitra, 1982: 81–89.; Das Golddiadem von Velem. *Savaria, a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 16. 1982: 81–93.; Somogyvár kultur, Die „Kisapostag-Problematik“, Die Inkrustierten Keramik. In: Tasić, N. (Red.): *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd, 1984: 125–133, 257–266, 267–282. ILON Gábor (1999): Az archaeológus Bándi Gábor (1939–1988). *Savaria Pars Archaeologica*, 24/3: 14–21.; KISS Artila (1989): Bándi Gábor (1939–1988). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 34: 305–309.